

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-6>

**THE CONCEPT OF “BATTLE” IN MODERN
MILITARY-HISTORICAL SCIENCE (USING THE EXAMPLE
OF THE BATTLE OF THE DNIEPER IN WORLD WAR II)**

**ПОНЯТТЯ “БИТВА” У СУЧАСНІЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНІЙ
НАУЦІ (НА ПРИКЛАДІ БИТВИ ЗА ДНІПРО
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ)**

Chornyj O. V. Чорний О. В.

*Candidate of Historical Sciences, Associate
Professor,*

*Associate Professor at the Department of
History of Ukraine and World History
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian
State University
Kropyvnytskyi, Ukraine*

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та
всесвітньої історії*

*Центральноукраїнський державний
університет імені Володимира
Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Друга світова війна поставила перед істориками та військовими теоретиками завдання не лише реконструкції подій на фронтах, а й нового осмислення воєнної та воєнно-історичної термінології. Останнє обумовлено тим, що відомі з більш ранніх епох поняття “сутичка”, “бій”, “генеральний бій”, “битва” набули нового змісту. З-поміж згаданих лексем, “битва” є одним з найстаріших означень збройного протиборства воюючих сторін, яке лишилося у новітньому воєнному та воєнно-історичному лексиконі, але змінилося його розуміння у порівнянні із середньовіччям та новим часом. Переосмислення поняття “битва” є важливим для воєнно-історичної та історичної науки, оскільки дозволить розставити чіткі та логічні акценти стосовно битв, які відбулися на Східному фронті Другої світової війни, судження і висновки стосовно яких й досі перебувають у залежності від радянських уявлень, сформованих у курсі історії т. зв. “Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”

В українській мові синонімами слова “битва” вважаються: бій, баталія, сутичка, боїще, бойовище, ратоборство, рать, січа, які пояснюються як “тривалий, жорсткий або вирішальний бій” [3], що відповідає їхньому змісту, якщо розглядати поняття “битва” в межах середньовічної або ранньомодерної історії, коли битви були “вирішальним боєм” між супротивниками і тривали від 1–2 днів до кількох тижнів. Практично увесь наведений вище синонімічний ряд не відповідає сучасному поняттю “битва”, оскільки не передає масштабності бойових дій притаманних для такого виду протистояння супротивників, а слова “боїще”, “бойовище”,

“ратоборство”, “рать”, “січа” в сучасній українській мові взагалі вважаються застарілими [3].

Проблема формування новітньої мілітарної термінології для військово-історичних досліджень не нова, вона постійно перебуває у полі зору істориків-дослідників та воєнних теоретиків. Початок сучасних теоретичних уявлень стосовно поняття “битва” сягає середини XIX століття та обумовлений появою військово-теоретичних праць німецького генерала К. фон Клаузевіца, який ототожнював поняття “битва” з поняттям “генеральний бій” [7, с. 102] та наголошував, що саме у ході битви досягається головна мета окремої військової кампанії або й війни в цілому. Ідеї К. фон Клаузевіца набули популярності в європейській військово-історичній та військово-теоретичній науках в останній чверті XIX століття, але, скажімо, у військової термінології російського офіцерського корпусу на рубежі XIX–XX століть “зіткнення двох сторін, починаючи з сутички і закінчуючи збройним протистоянням між арміями, у ході якого досягався результат війни”, було прийнято називати “боем”, різновидностями якого вважалися “сутичка”, “генеральний бій” і “битва” [4, с. 229; 5, с. 603–610]. Критерієм для термінологічної класифікації останніх слугувала кількість задіяних на полі бою учасників з обох сторін [5, с. 229].

У період між світовими війнами в СРСР замість поняття “битва” в абсолютно русифікованій Червоній армії вживалося поняття “сражение”, що тлумачилося як “комплекс оперативно пов’язаних між собою боїв, у яких задіяні основні сили оперативних угруповань ворогуючих сторін” [11, стб. 472]. Поряд з тим у другій половині 1940-х років у воєнному лексиконі стосовно окресленої проблеми вживалися поняття “великий бій” (рос. “большое сражение”), “битва з досягненням максимально вирішальної мети”, а також “бій-битва (рос. “сражение-битва”) стратегічного масштабу” [11, стб. 478]. У 1950-х роках під “битвою” у війнах XX століття розумілася “вирішальна сутичка воюючих сторін від результатів якої залежало завершення кампанії або етапу війни” [2, с. 259].

У 1970-х – на початку 1990-х років стосовно поняття “битва” у військово-історичній літературі закріпилися визначення напрацьовані воєнними істориками М. Г. Павленком, О. К. Запорожченком та І. В. Архиповим. За М. Г. Павленком: “битва – це боротьба великих стратегічних угруповань на важливому стратегічному напрямку з метою досягнення важливих військово-політичних результатів” [9, с. 398]. За О. К. Запорожченком визначення дещо ширше, а саме: “битва – це ряд одночасних і послідовних наступальних та оборонних операцій великих угруповань військ, що проводилися на найважливіших напрямках або театрах воєнних дій з метою досягнення стратегічних результатів у війні або воєнній кампанії” [6, с. 479]. І. В. Архипов розумів поняття “битва” як “сукупність ряду

одночасних і послідовних бойових операцій головних стратегічних сил воюючих сторін, що вирішують результат кампанії або періоду війни на найважливіших напрямках театру воєнних дій” [1, с. 433]. Нині серед українських істориків-мілітаристів розуміння поняття “битва” є близьким до визначення І. В. Архипова [8, с. 90; 10, с. 97].

За такого підходу дослідникам досить складно визначитися з датуваннями й територіальними межами окремих битв, що не дозволяє чітко розставити акценти щодо їхнього значення. Прикладом такого є битва за Дніпро в роки Другої світової війни, яка в сучасній історіографії й досі не має чітко окреслених хронологічних і територіальних меж, а з тим не набула і об’єктивних оціночних суджень [8]. Причиною цього є тривала радянська пропагандистська оцінка протистояння РСЧА і Вермахту на Дніпрі як такого, що завершило докорінний перелом на Східному фронті на користь СРСР у межах “переломного 1943 року”. Але на кінець 1943 року Дніпро, як стратегічний рубіж оборони противника, не було подолано, а це означає, що Червона армія не досягла головної мети дніпровської кампанії. Зазначене обумовлює необхідність обґрунтування нового наукового поняття “битва”.

Відомий американський військовий історик Тревор Невітт Дюпуї запропонував розуміти “битву” як “військову кампанію, що охоплює серію послідовних операцій, визначених за тривалістю, територією та застосуванням сил, спрямованих на досягнення конкретної стратегічної мети чи результату війни [12, с. 65]. Також дослідник наголошує, що “битва між супротивниками може тривати від кількох тижнів до кількох місяців і, навіть, впродовж року”.

У цілому погоджуючись з вище наведеним визначенням, пропонуємо дещо уточнити й конкретизувати його та викласти в такій редакції: битва – безперервна, часто довготривала військова кампанія, що включає серію операцій, визначених за характером, тривалістю, територією та застосуванням сил, спрямованих на досягнення конкретної стратегічної мети – окупації або деокупації територій та розгрому супротивника у межах охопленого операціями театру воєнних дій. Битва є складовою частиною масштабного збройного конфлікту, який називають війною.

За такого підходу хронологічні межі битви за Дніпро можуть визначатися 3 серпням 1943 – 17 квітням 1944 року, оскільки саме в цей час відбувалося безперервне протистояння РСЧА і Вермахту, в наслідок якого німецька група армій “Південь” та група армій “А” зазнали ряду нищівних поразок, Червона армія взяла під контроль усе Дніпровське Лівобережжя, подолала судноплавну частину Дніпра, утворила суцільну лінію фронту на його західному березі та вийшла на радянсько-румунський кордон 1941 року, що стало потужним воєнним, воєнно-

політичним та економічним здобутком для СРСР та усієї Антигітлерівської коаліції.

Література:

1. Архипов І. В. Битва. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. Т. 1 / гол. ред. М. П. Бажан. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. С. 433.
2. Битва. Большая советская энциклопедия: в 50 т. Т. 5 / гл. ред. С. И. Вавилов. Москва: Советская энциклопедия, 1950. С. 259–260.
3. Битва. Словник синонімів української мови: в 2 т. Т. 1 / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наукова думка, 1999. С. 53.
4. Бой. Энциклопедический словарь: в 41 т. Т. IV / под. ред. И. Е. Андреевский. С.-Петербург: Типография И. А. Ефрона, 1891. С. 229.
5. Елчанинов А. Г. Бой. Военная энциклопедия: в 18 т. Т. IV / под ред. В. Ф. Новицкого. Москва: Тип. т-ва И. Д. Сытина, 1911. С. 603–610.
6. Запороженко А. К. Битва. Советская военная энциклопедия: в 8 т. Т. 1 / пред. гл. ред. комиссии А. А. Гречко. Москва: Воениздат, 1976. С. 479–480.
7. Клаузевиц фон К. Принципи ведення війни. К., 2023. 274 с.
8. Лисенко О. Є, Пилявець Р. І. Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. *Український історичний журнал*. 2019. № 4. С. 88–117.
9. Павленко Н. Г. Битва. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Т. 3 / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Советская энциклопедия, 1970. С. 398.
10. Сидоров С., Грицюк В. Стратегічні, фронтові, армійські операції (до питання військової термінології в історичних працях). *Сторінки воєнної історії України*. 2019. Вип. 21. С. 94–104.
11. Ярчевский П. Сражение. Большая советская энциклопедия: в 65 т. Т. 52 / под ред. С. И. Вавилова. Москва: ОГИЗ, 1947. Стб. 472–481.
12. Dupuy T. N. Understanding War: History and Theory of Combat. London: Leo Cooper, 1992. 312 p.